

İŞİTME ENGELLİ ÇOCUK ANNELERİNİN HAKLARINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Neriman Aral
Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü
aralneriman@gmail.com

Prof. Dr. Figen Gürsoy
Ankara Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü
gursoy.f@gmail.com

Öğr. Gör. Şükran Şimşek
Ahi Evran Üniversitesi
Sağlık Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü
ssimsek@ahievran.edu.tr

Özet

Engelli bireylerin insan hakları sözleşmelerinden bazı durumlarda yararlanmaları mümkün olamamaktadır. Bu nedenle oluşturulmuş olan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi engellilerin ve ailelerinin temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmesi, dezavantajlarının asgari düzeye çekilmesi ve sosyal hayata uyumları açısından önemlidir. Bu bağlamda araştırmada, işitme engelli çocuk annelerinin kendilerinin ve çocuklarının sahip oldukları haklar konusundaki düşüncelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılarak belirlenmiştir. Araştırma Kırşehir il merkezinde işitme engelli çocuğa sahip annelerle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen, yarı yapılandırılmış "Görüşme Formu" kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil edilen annelerle yapılan görüşme sonuçları analiz edilerek temalar ve alt temalar oluşturularak alt temada yer alan katılımcı kodları belirlenmiş, belirlenen her bir alt temaya ilişkin görüş bildiren katılımcılara ait yüzdeler verilmiştir. Ayrıca bulgular doğrudan alıntılar yapılarak aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İşitme engelli çocuk, haklar, anneler.

INVESTIGATION OF THE THOUGHTS OF THE HEARING IMPAIRED CHILDREN'S MOTHERS CONCERNING THEIR RIGHTS

Abstract

It is not possible for individuals with disabilities to benefit from human rights conventions in some circumstances. The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, is important for the disabled people and for their families to benefit from fundamental rights and freedoms, for minimizing their disadvantage and for social harmony. In this context, the research aimed to determine the opinions of the hearing-impaired children about the rights they and their children possess. The study group was determined using objective sampling methods as criteria sampling. The research was carried out in the city center of Kırşehir with mothers with hearing impaired children. Interview technique was used from qualitative research methods. Semi-structured "Interview Form" developed by researchers was used in the study. The results of the interviews conducted with the mothers included in the survey were analyzed and sub-themes were formed. Participant codes were determined according to these sub-themes and percentages of the participant who gave opinions about each determined sub-theme were given. In addition, findings were quoted directly.

Keywords: Hearing impaired child, rights, mothers.

GİRİŞ

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de engellilik kavramına dair kesin ve esneklik içermeyen bir tanım yapılmamış; farklı sosyo-ekonomik koşullara ve zamana göre değişime ve uyarlamaya açık dinamik bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak alanyazında engellilik, bir yetersizlik ya da özür nedeniyle bireyin çevreyle etkileşiminde karşılaştığı problem olarak tanımlanmaktadır. Çeşitli nedenlerle bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyde anlamlı farklılık gösteren bireyler ise özel gereksinimli bireyler olarak tanımlanmaktadır. İşitme engeli ise, işitme duyarlılığının kısmen veya tamamen yetersizliğinden dolayı dili kullanma ve iletişimde güçlük nedeniyle bireyin eğitsel performansının ve sosyal uyumunun önemli derecede etkilenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Aral ve Gürsoy, 2007; Ataman, 2013; Dışlanmadan Eşitliğe, 2012; Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2017).

Birçok ülkede engellilerin sayısı ve engel durumuna ilişkin sağlıklı verilere ulaşılamamaktadır. Ancak, 2010 yılında yapılan Dünya Sağlık Araştırması (World Health Survey) 15 yaş ve üstünde kişiler arasında engellilik ile yaşamak durumunda olan kişi sayısını 785 milyon (% 15,6) olarak belirtirken, Küresel Hastalık Yüklü (Global Burden of Disease) çalışması bu sayıyı yaklaşık 975 milyon (% 19,2) olarak tahmin etmiştir. Sözü edilen çalışmalar bu alandaki en kapsamlı çalışmalardır (Küçükali, 2015; Dünya Sağlık Örgütü Yönetici Özeti, 2011; World Report On Disability, 2011). 20 dB’den fazla olan işitme kaybının dünyadaki ikinci en yaygın bozukluk olduğu ve tüm dünyada 1.33 milyar insanı etkilediği belirtilmektedir (Chunfeng ve diğ., 2017; GBD 2015 Disease and Injury Incidence and Prevalence Collaborations, 2015).

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2011 yılında yapmış olduğu “Nüfus ve Konut Araştırması”na göre toplam nüfusun (3 ve daha yukarı yaş) %6,9’unun en az bir engeli vardır. İşitme cihazı ya da implant kullanıyor olsa bile duymada çok zorlanan veya hiç duymayan nüfusun oranı %1,1; duymada biraz zorlandığını beyan eden nüfusun oranı ise %3,7’dir. Kırşehir ilinde toplam nüfus (3 ve daha yukarı yaş) içerisinde en az bir engeli olan nüfusun oranı %11,4; duymada zorluk yaşayan nüfusun oranı ise 1,9’dur (Nüfus ve Konut Araştırması, 2011).

Tüm bireylerin eşit haklara sahip olması ve bu haklardan etkin bir biçimde yararlanması demokratik toplumların göstergesidir (Sönmez, Karatekin ve Meray, 2013). Hak, bir hürriyetin sağlanması için kişiye anayasa ve kanunlar ile tanınmış yetkilidir (Gözler, 2000). Engelli hakları kavramı ise engelli bireylere ait bağımsız bir hak kategorisi gibi algılanmakla birlikte engellilerin tüm temel hak ve özgürlüklerden diğer bireyler gibi tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek ve insan onuruna olan saygıyı güçlendirmek amacıyla yapılan düzenlemelerdir. Tarihin her döneminde dezavantajlı gruplar arasında görülen ve geçmişte görmezden gelinen engellilerin bağımsız bir yaşama ve toplum tarafından kabul görmeye ihtiyaçları olduğundan engelli haklarına ihtiyaç duyulmuştur. Engellilerin eğitim, istihdam, sağlık, adalete erişim, toplumsal yaşama katılım, kamu hizmetine erişim, ayrımcılıkla mücadele gibi alanlarda daha fazla desteklenmeleri ve uygulamalardaki aksaklıkların tespit edilerek giderilmesi önemlidir. Sözü edilen alanlardaki eşitsizliklerin ve neden olduğu sorunların ortadan kaldırılabilmesi düşüncesi ile çeşitli sözleşmeler oluşturulmuştur (Engelli Hakları İnceleme Raporu, 2013; Küçükali, 2015; Sönmez ve diğ., 2013).

Engelli haklarının dünyadaki gelişimine baktığımızda ilk kez 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 25/1. Maddesinde “Sakat durumundaki kişilerin sosyal güvenlik hakları koruma altına alınmıştır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.” ifadesinin yer aldığı görülmektedir (Aybay, 2006; İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, 2017).

Birinci Dünya Savaşında 1917’de açılan Sakatlar ve Maluller Enstitüsü ile 1919’da Milwaukee Sakatlar Rehabilitasyon Merkezi ilk açılan iyileştirme kurumları arasındadır. İkinci Dünya savaşından sonraki yıllarda ise engellilerin yeteneklerinin farkına varılmaya başlanmış entegrasyon ve normalleştirme

kavramları ortaya atılmıştır. 1950 yılında Cenova Konferansında özürülerin sosyal rehabilitasyonu gündeme getirilmiş; eğitim, tedavi, mesleki rehabilitasyon ve istihdam konularında uluslararası standartlar belirlenmesi ön görülmüştür (Küçüküğü, 2012). 1952 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından UNDP, ILO, WHO, UNESCO, UNICEF gibi uluslararası organizasyonların katılımının sağlandığı bir toplantı gerçekleştirilerek yeni bir bakış açısıyla eğitim ve rehabilitasyon programları geliştirilirken, engellilerle ilgili konuların da bu kuruluşların programlarına dahil edilmesi istenmiştir. 1969 yılında BM Genel Konseyi Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirgesi'ni yürürlüğe koymuştur. Bu beyannamenin 19. maddesi zihinsel ve bedensel engellilerin topluma tam katılımının artırılması da dâhil olmak üzere sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal refah önlemleri alınmasını öngörmektedir. 20 Aralık 1971 'de engellilerin haklarının uluslararası ve ulusal eylem planlarında hükümetler tarafından çerçeve olarak kullanılması amacıyla "Zihinsel Özürülerin Haklarına Dair Bildirge" yayınlanmıştır. 9 Aralık 1975 tarihli "Sakat Hakları Bildirisi", engelli bireylerin topluma üretken bireyler olarak katılmaları konusunu ele almış; yasalardan eşit şekilde yararlanabileceklerini ve bu haklardan faydalanırken engelli olmayan insanlardan ayrı tutulamayacaklarını belirtmiştir. BM Genel Kurulu 3 Aralık 1981 tarihinde aldığı bir kararla o yılı "Özürüler Yılı" ilan etmiştir. Aynı yıl ilk olarak İngiltere'de bir sivil toplum örgütü tarafından 'fırsat eşitliği' kavramı ortaya konulmuştur.

BM, 1982 yılında "Özürü Kişilerle İlgili Dünya Eylem Programı"nda oluşturulacak olan politikaları önleme, rehabilitasyon ve fırsat eşitliği olmak üzere üç başlık altında toplamıştır. Özürüler için Dünya Eylem Planının tavsiye ettiği faaliyetlerin hükümetlerce uygulanmasını ve tüm dünyada özürülerle ilgili gelişmeleri sağlamak amacıyla 1983–1992 yılları arası "BM Özürüler On Yılı" ilan edilmiştir. Bu süre boyunca 10-16 Mayıs Sakatlar Haftası olarak kutlanmıştır. Yine BM tarafından 10 yıllık engelliler programı çerçevesinde "Sakatlar İçin Fırsat Eşitlikleri" konulu kılavuz hazırlanmış, bu kılavuzda engellilik programlarının geliştirilmesi için ana ilkeler, politikalar, etkinlik alanları ve çözüm yolları yer almıştır. 1992'de "BM Özürüler On Yılı"nın kapanış toplantısında ise her yıl 3 Aralık gününün Özürüler Günü olarak kutlanması kararlaştırılmıştır (Eren, 2010; Kara, 2016; Küçüküğü, 2012).

12.02.2006 tarihinde; BM tarafından hazırlanan "Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme" ülkemiz tarafından da kabul edilmiştir. Bu Sözleşme'nin amacı, bütün engelli kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarını teşvik ve temin etmek, korumak ve sağlamak ve insanlık onuruna saygıyı güçlendirmektir. Engellilerin Haklarına ilişkin Sözleşme; medeni, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal hakların tamamını içeren geniş kapsamlı bir insan hakları antlaşmasıdır (Dışlanmadan Eşitliğe, 2012; Ertürk, Şimşek, Songur ve Şengül, 2014; Milletlerarası Sözleşme, 2009; Özürüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, 2010; Sönmez ve diğ., 2013)

Ülkemizde engellilere ilişkin politikaların Cumhuriyet döneminden itibaren başladığı ve 1950'li yıllara kadar engellilere yönelik olarak yürütülen çalışmaların daha çok tıbbî bakım şeklinde devam ettirildiği görülmektedir. Ancak 1951 yılında politika değişikliğine gidilerek eğitim ve rehabilitasyon konuları dikkate alınmış ve daha önce Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan özel eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir (Kara; 2016; Küçükali, 2015). Engelli bireylerin istihdam edilerek korunmalarına yönelik sosyal politikalar ise 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Ancak 1961 Anayasasında engellilere yönelik doğrudan bir hüküm bulunmamakla birlikte 1967 yılında yürürlüğe giren Deniz İş Kanunu ile engellilerin istihdam edilmesine yönelik kota sistemi Türkiye'de ilk kez mevzuat içinde yerini almıştır. 1971 yılında ise 1475 sayılı İş Kanunu kabul edilerek engellilerin istihdamına yönelik olarak kota uygulaması konusunda düzenlemeler yer almıştır (Çınarlı, 2008).

1982 Anayasasının Birinci Kısmında "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Çocuklar, yaşlılar, özürüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz." İfadesinin yer aldığı görülmektedir. 61. maddesinde "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" ifadesi ile 50. maddesinde ise "Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" ifadeleri yer almaktadır (Çınarlı, 2008; Özürüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, 2010; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Ülkemizdeki çalışmalar bu tarihten sonra da devam etmiştir. 1999 yılında Türkiye’de ilk kez “I. Özürlüler Şurası” gerçekleştirilmiş ve engelliler kanununun çıkarılması kararlaştırılmıştır (Küçükali, 2015). 2005 yılında gerçekleştirilen II. Özürlüler Şurası ise, “Özürlüler ve Yerel Yönetimler” ana temasıyla 01.07.2005 tarihli 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun çıkmasını hızlandırmıştır. Kanun, engelli bireylerin toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Çınarlı, 2008; Küçükali, 2015; 5378 sayılı Kanun, 2005).

Engelli bireylerin insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını ve topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarını sağlamak amacıyla oluşturulmuş olan başkanlıklar birleştirilerek Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüş daha sonra 2013 yılında adı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir (Çınarlı, 2008).

Bütün bu sözleşmeler ya da düzenlemeler yoluyla engellilere tanınan hakları kapsayan maddeler şu şekildedir; kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, rehabilitasyon ve rehabilitasyon hakkı, engelli kadın ve çocuklara yönelik özel koruma hakları, bilinçlenme hakkı, engellilerin topluma dâhil olmaları için gereken kamusal alanlara erişim hakkı, yaşama hakkı, risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar hakkı, yasa önünde eşitlik hakkı, yargıya erişim hakkı, tabiyet ve seyahat özgürlüğü hakkı, kişisel hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim hakkı, mahremiyet hakkı, çalışma ve istihdam hakkı, yeterli yaşam standardı ve sosyal korunma hakkı, siyasal ve toplumsal yaşama katılım hakkı, kültürel yaşam, dinlenme, eğlence ve spor hakkı gibi diğer haklar ve bunlara ilişkin devletlerin yükümlülükleri sözleşmede yer almaktadır (Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2011; Engelli Hakları, 2017; Engellilerin Haklarına ilişkin Sözleşme’nin İzlenmesi, 2010; Milletlerarası Sözleşme, 2009).

Diğer engel gruplarındaki bireyler gibi işitme engeli bireylerde bütün bu sözleşmeler veya kanunlarda yer alan haklardan faydalanmaktadır. Ancak bunların yanı sıra yalnızca işitme engelli bireylerin ve ailelerinin faydalanabileceği haklarda bulunmaktadır. Örneğin, yalnızca işitme engellilerin girebildiği, lisans veya önlisans düzeyinde eğitim alıp meslek sahibi olabildiği Anadolu Üniversitesi İşitme Engelliler Entegre Yüksek Okuluna başvurabilirler. "H" sınıfı ehliyet alarak araç kullanabilirler. İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Başkanlığı tarafından Türk işaret dili sistemi oluşturulmuştur. Ayrıca her türlü eğitim ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma, sesli, elektronik kitaplarla birlikte alt yazılı film ve benzeri materyal üretilmesi de sağlanır. İşitme engelli öğrenciler meslek liselerine sınavsız yerleşebilmektedirler. Ayrıca işitme engellilere okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretimde gündüzlü ve yatılı eğitim hizmeti verilmektedir. Kaynaştırma programında öğrencilerin istekleri doğrultusunda yabancı dil programlarındaki bazı bilgi ve becerilerin öğretiminden veya dersin tamamından muaf tutulma hakkına sahiptirler. Kaynaştırma eğitiminde öğretmenlerin FM sistemini kullanması gerekmektedir. Bunların yanı sıra konuşma ve işitme engelli bireylerin istek ve taleplerinin doğru bir şekilde ifade edebilmesini sağlayacak bir tercüman isteme hakkı vardır. Gerek görüldüğü hâllerde tercümanlık yapmak üzere illerde işaret dili bilen personel görevlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Temmuz 2015 tarihinde “e-Devlette Engel Yok” adında bir proje hizmete sunulmuştur. Bu proje kapsamında işaret dili bilen operatörler hafta içi 08.00 ilâ 18.00 saatleri arasında çağrı merkezi aracılığıyla hizmet vermektedir. Karşılıklı olarak görüntülü canlı destek ortamı üzerinden kullanıcılar yazı veya işaret dili kullanarak istek, öneri ve şikâyetlerini kolay bir şekilde ifade edebilmektedir. Bütün bunlara ek olarak sık sorulan sorular da işaret diline çevrilerek “turkiye.gov.tr” üzerinden erişime açılmıştır (Alsancak, Tomruk, Çatana, Türkekul ve Dolamaç, 2013; e-Devlette Engel Yok, 2015; Engelliler Entegre Yüksekokulu, 2017; Türk İşaret Dili Sözlüğü, 2017).

Engelli çocukların aileleri genellikle beklenmedik bu durum karşısında aşama aşama şok, reddetme, aşırı üzüntü ve depresyon, kızgınlık, suçluluk, kabullenememe, uzlaşma, uyum ve kabullenme gibi değişik duyguları yaşayabilmektedir (Aral, Bütün Ayhan ve Aydoğan, 2006; Childhood Hearing Loss, 2016; Gargiulo, 1985; Kim, Greenberg, Seltzer, ve Kraus, 2003; Padelidu, 1998; Sen ve Yurtsever, 2007). Engelli bir çocuğa sahip olmak, psikolojik sorunlar, ekonomik güçlükler, yaşam tarzı, aile çevresi ve sosyal çevreyle ilişkiler, eğitim ve bakım sorunları gibi birtakım özel güçlükleri de

beraberinde getirmektedir. Annelerin tüm bu güçlükleri çözmede daha çok çaba gösterdikleri ve daha aktif rol aldıkları belirtilmektedir (Bahar, Bahar, Savaş, ve Parlar, 2009; Karadağ, 2009; Özşenol ve diğ. 2003; Padeliadu, 1998). Yapılan araştırmalarda; engelli çocuğa sahip annelerin diğer aile bireylerine daha az zaman ayırmak zorunda kaldıkları, uzun vadeli ekonomik sıkıntıları fazlaca yaşadıkları (Fazıl, Bywaters, Ali, Wallace ve Singh, 2002; Sen ve Yurtsever, 2007); engelli çocuğun getirdiği ek yükü birlikte aile içindeki mevcut problemlerin daha da arttığı (Aral ve Gürsoy, 2007) vurgulanmaktadır.

Bütün bu sorunlar ile ilgilenirken engelli çocuk anneleri kendilerinin ve çocuklarının sahip olduğu hakları öğrenme ve kullanma konularında yetersiz kalabilmektedir. Ülkemizde engelli çocuğu olan aileler ile ilgili çok fazla çalışma yapılmıştır. Engelli bireylerin ve ailelerinin sahip oldukları haklara ilişkin çalışmalarda bulunmaktadır. Ancak engelli bir çocuğa sahip olan annelerin haklarına ilişkin bilgilerini inceleyen nitel desende çalışmalar yapılmadığı dikkati çekmektedir. Bu nedenle araştırmada işitme engelli çocuk anneleri ile derinlemesine görüşme yapmak, engelli hakları konusundaki algılarını çözümlemek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırmada engelli çocuk annelerinin, çocuklarının ve kendilerinin sahip oldukları haklar konusundaki düşüncelerini belirlemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımının görüşme tekniklerinden yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Nitel araştırmalar, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları, bağlı buldukları ortam içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşım türüdür (Yıldırım, 2010). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ise görüşme sorularının önceden hazırlandığı, ancak görüşme sırasında kısmi esneklik sağlayarak oluşturulan soruların yeniden düzenlenmesine, tartışılmasına izin veren bir tekniktir (Ekiz, 2009).

Çalışma Grubu

Amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılarak belirlenmiş olan çalışma grubunu, Kırşehir il merkezinde bulunan rehabilitasyon merkezlerine devam eden, işitme engelli çocuğu olan anneler oluşturmaktadır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 11 anne ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Çalışma öncesinde araştırmacı ile katılımcılar arasında güven ilişkisi oluşturmak amacıyla bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiş, araştırmacının amacı ve süreci hakkında bilgiler verilerek soruları cevaplandırılmış ve onamları alınmıştır. Çalışmada etik ve gizlilik ilkelerine özen gösterilmiştir.

Çalışma grubunu oluşturan işitme engelli çocuğa sahip annelerin demografik bilgileri incelendiğinde; çoğunlukla 30 ilâ 35 yaş aralığında (%63,7) oldukları, daha çok lise mezunu (%36,4) oldukları ve ev hanımı olan annelerin oranının (%72,7) daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Eşlerinin ise 30 ilâ 40 yaşlarında (%81,9) yoğunlaştığı, üniversite mezunu babaların çoğunlukta olduğu (%27,3) ve daha çok işçi olarak çalıştıkları (%36,4) görülmüştür. İşitme engelli çocukların 4 ilâ 7 yaşta yoğunlaştığı (%54,6), 0-1 yaşlarında tanılandırıldıkları (%54,5), çoğunlukla 2 yaşına kadar cihazlandırıldıkları (%70) ve 2 yaşına kadar eğitime başladıkları (%63,7) da dikkati çekmektedir. Ayrıca annelerin çoğu çocuklarının engelini doktordan öğrendiklerini (%72,7) ve öğrendiklerinde yoğun olarak üzüntü yaşadıklarını (%63,6) belirtmişlerdir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Çalışmada, veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Form taslağına uzman görüşleri ve işitme engelli çocuğu olan bir anne ile yapılan pilot uygulama doğrultusunda son şekli verildikten sonra uygulamalara başlanmıştır. Formda, annelerin ve çocuklarının demografik bilgilerinin yanı sıra ilgili literatürden yola çıkılarak hazırlanmış olan, işitme engelli çocuklarının ve kendilerinin sahip oldukları haklara ilişkin görüşlerinin alınmasına yönelik sorular bulunmaktadır.

Demografik bilgiler annenin kendisine ve eşine ilişkin olarak yaş, öğrenim düzeyi, meslek ve çocuk sayısı bilgileri ile çocuklarının engelini nasıl öğrendikleri ve öğrendiklerinde ne hissettiklerine ilişkin

soruları içermektedir. Ayrıca işitme engelli çocuğun yaşı, engelin nedeni, tanılandırılma, cihazlandırılma ve eğitime başlama yaşı ile kullandığı cihaz bilgileri ve okula devam etme durumuna ilişkin sorulardan oluşmaktadır.

Haklara ilişkin bilgiler kapsamında ise üç temel temayı kapsayacak şekilde 18 soru hazırlanmıştır. Temalar, "Çocuğa İlişkin Haklar", "Aile ve Çevreye İlişkin Haklar" ile "Anneye İlişkin Haklar" şeklinde düzenlenmiştir. Sorulardan bazıları şöyledir; "Engelli çocukların sahip oldukları haklara ilişkin neler söylersiniz? Ne tür hakları var? Engelli çocukların sahip olduğu haklardan nasıl haberinizi oldu? Haklarınızdan faydalanma konusunda size kim/kimler destek oluyor? Sizce sahip olduğunuz haklardan faydalanmanız yaşantınızda nasıl bir değişiklik yaratacaktır? Sahip olduğunuz haklara ilişkin olarak "iyi ki" diyebileceğiniz şeyler nelerdir?"

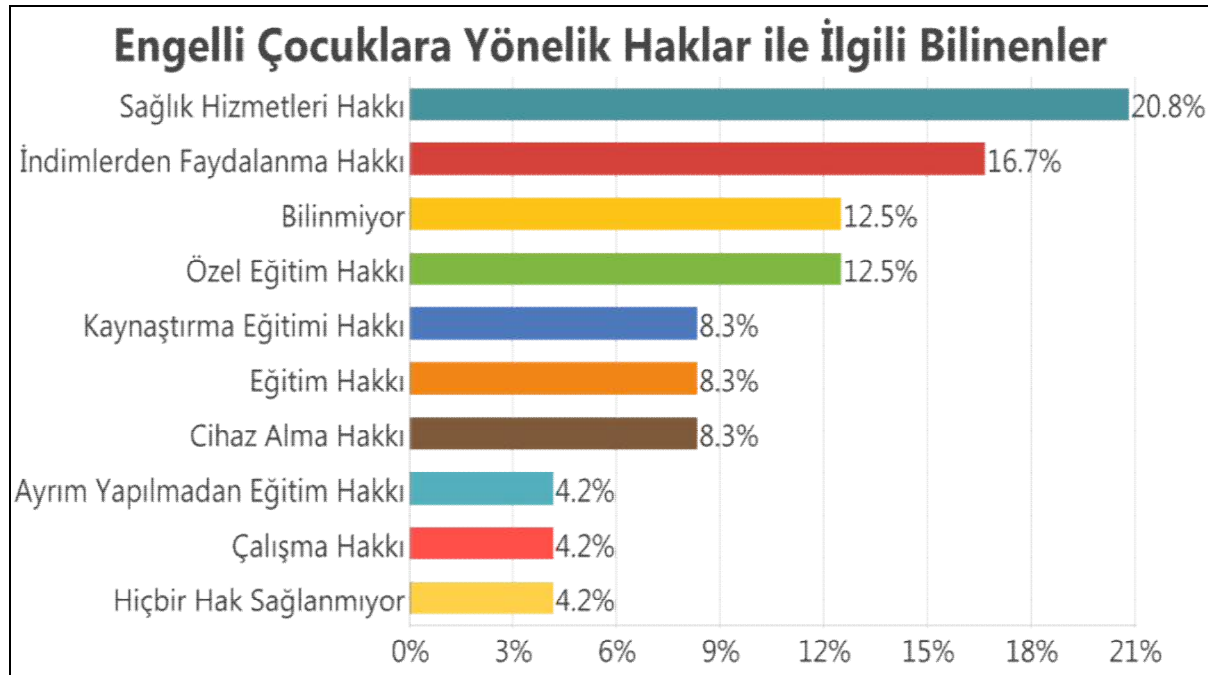
Soruların konuşma dili ile sorulduğu görüşmelerde, verilerin daha sağlıklı şekilde alınabilmesi amacıyla annelerin izni doğrultusunda sesleri kayda alınmış ve aynı anda da yazılı olarak kayıt edilmiştir. Görüşmeler 20 dakika ile 30 dakika arasında sürmüştür. Gerektiğinde sorular, içeriği değiştirilmeden farklı şekillerde yeniden sorulmuştur. Araştırma verileri, Nisan- Mayıs 2017 tarihleri arasında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşmelerde alınan ses kayıtlarından elde edilen veriler herhangi bir değişim ve düzeltme olmaksızın yazılı hale getirilmiş, yapılış sırasına göre numaralandırılarak kod verilmiştir (A1, A2, vb.). 11 görüşmeden 33 sayfalık veri elde edilmiştir. Verilerin çözümlenmesi için, alanında uzman bir kişiden yardım alınmış, MAXQDA programı kullanılmıştır. Nitel verilerin çözümlenmesinde çocukların verdikleri cevaplar kategorik olarak değerlendirilmiştir. Birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma kapsamında çalışma grubunda yer alan 11 anneye öncelikle "Engelli çocukların sahip oldukları haklara ilişkin neler söylersiniz?" sorusu yöneltilmiştir. MAXQDA programı kapsamında annelerden elde edilen veriler kategorileştirilmiş ve Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: "Engelli Çocukların Sahip Oldukları Haklara İlişkin Neler Söylersiniz?" Sorusuna Verilmiş Olan Yanıtlar

Annelerin yanıtları incelendiğinde; bir grup annenin (%20,8) engelli çocukların sahip oldukları sağlık hizmetlerine ilişkin haklar üzerine yoğunlaştığı, başka bir grubun (%16,7) ise indirimlere ilişkin haklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Sahip olduğu haklardan haberdar olmayanların (%12,5) yanı sıra eğitime ilişkin haklarını özel eğitim (%12,5), kaynaştırma eğitimi (%8,3), ayırım yapılmadan eğitim hakkı (%4,2) ve eğitim hakkı (%8,3) şeklinde ifade ettikleri dikkati çekmektedir. Bu durum çocukların farklı yaşlarda ve farklı eğitim kademelerinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Anneler, çocuklarının bulunduğu eğitim seviyesine göre yararlandıkları hakları belirtmişlerdir. Ayrıca, cihaz alma hakkı (%8,3) ile çalışma hakkı (%4,2) olduğu gibi hiçbir hak tanınmadığını belirten (%4,2) annelerde bulunmaktadır.

Annelerin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

"Özel eğitim alma hakları var. Sağlıkla ilgili hakları var. İndirimlerden faydalanma hakları var. A7"

"Özel eğitim hakkı, kaynaştırma hakkı. Cihaz ücretlerinin karşılanma hakkı, hastane otobüs benzeri yerlerde ayrıcalık tanınması. A9"

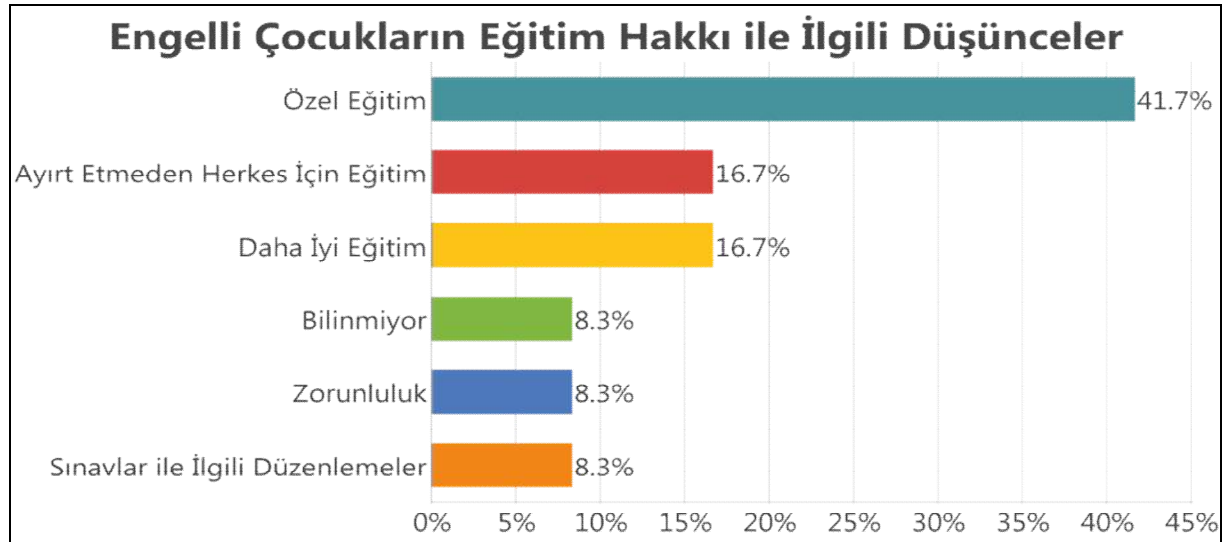
"Vergiden muaf oluyorlar. Araba alırken indirim oluyor. Muayene olurken öncelikleri var. Bir kaç şey daha var ama aklıma gelmiyor. A11"

"Bilgim yok. A4"

"Günümüzde hiçbir hakları yok. A6"

Eliçin (2016), özel gereksinimli çocuk ailelerinin yasal hakları konusunda bilgi düzeylerini tespit etmek ve bilgilendirici aile eğitim programı uygulamak amacıyla İstanbul ilinde bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde yaptığı araştırmada ailelerin yasal hakları konusunda bilgi eksikliklerinin olduğunu tespit etmiş ve bu yönde bir aile eğitim programı hazırlamıştır.

Görüşme yapılan annelere "Engelli çocuğun eğitim hakkı size ne ifade ediyor?" sorusu yöneltilmiş, annelerin verdikleri yanıtlar kategorize edilmiş ve sonuçlar Şekil 2.'de sunulmuştur.

Şekil 2: "Engelli Çocuğun Eğitim Hakkı Size Ne İfade Ediyor?" Sorusuna Verilmiş Olan Yanıtlar

Şekil 2 incelendiğinde "Engelli çocuğun eğitim hakkı size ne ifade ediyor?" sorusuna verilmiş olan cevaplar arasında özel eğitim hakkı %41,7 ile en yüksek orana sahiptir. Engelli çocukları normal gelişim gösteren çocuklardan ayırt etmeden eğitim olarak adlandırdıkları kaynaştırma eğitimi ve daha iyi eğitim hakkı %16,7 oranındadır. Bazı annelerin ise eğitim hakkını bilmedikleri (%8,3), eğitim hakkının sınavlara ilişkin düzenlemeler olduğunu düşündüğü (%8,3) ve zorunluluk nedeniyle (%8,3) verilen bir hak olduğunu düşünenlerin olduğu da dikkati çekmektedir.

Annelerin "Engelli çocuğun eğitim hakkı size ne ifade ediyor?" sorusuna ilişkin vermiş olduğu yanıtlardan birkaçı aşağıda sunulmuştur:

"Kaynaştırma eğitiminin daha doğru uygulanmasını, eğitime ilişkin verilen desteğin artırılmasını istedim. Her bir engel grubuna uygun eğitim materyallerin artırılmasını istedim. A9."

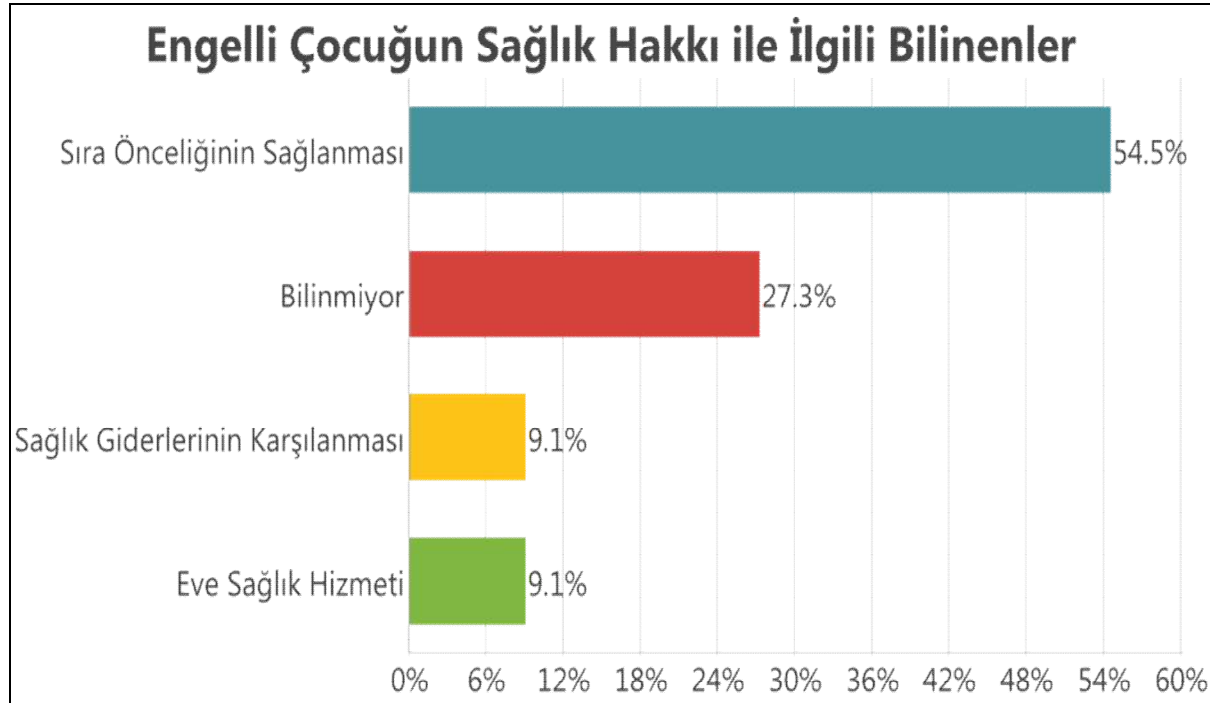
"Daha fazla eğitim verilmeli. A4."

Elde edilen yanıtlar incelendiğinde annelerin, çocukların sahip oldukları eğitim hakkına ilişkin bilgilerinin daha çok faydalandıkları haklar ile sınırlı kaldığı dikkati çekmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYH) ile TÜİK'in 2010 yılında birlikte yaptığı "Özürülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması"na göre, veri tabanı sitemine kayıtlı olan işitme engellilerin %31,6'sı okuma yazma bilmemektedir. %23'ü okuma yazma bilmekle birlikte, bir okul bitirecek kadar eğitimini devam ettirmemiştir. %17,9'ü ilköğretim mezunu, %16,4'ü ilköğretim-ortaokul ve %11,1'i lise ve üstü seviyede eğitim görmüştür (Akbulut, Özgül ve Tezcan, 2014; Özürülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2011).

Ailelerin okullardan ve öğretmenlerden beklentisine karşılık öğretmenler de çeşitli beklentiler içerisindedir. İşitme engelli çocukların devam ettiği ilköğretim okullarındaki öğretmenlerin işitme engelli öğrencilerin okuma yazma öğrenmeleri hakkındaki görüşlerinin incelendiği çalışmada öğretmenler, işitme engelli çocuklara okuma yazma öğretiminde çok fazla sorunla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler, ailelerin okuma-yazma öğretiminde evde çocuklarını desteklememelerinin, çocuklarının engelinin kabullenemeyişlerinin ve işitme engeli hakkında bilgi sahibi olmama durumlarının bu sorunların nedenleri arasında olduğunu belirtmişlerdir (Sarıkaya ve Uzuner, 2013).

Görüşme yapılan annelere "Engelli çocuğun sağlık hakkı denilince ne anlıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiş, annelerin verdikleri yanıtlar kategorize edilmiş ve sonuçlar Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3: "Engelli Çocuğun Sağlık Hakkı Denilince Ne Anlıyorsunuz?" Sorusuna Verilmiş Olan Yanıtlar

Annelerin yanıtları incelendiğinde; engelli çocukların sahip oldukları sağlık haklarına ilişkin olarak en çok (%54,5) sağlık kuruluşlarında muayene olurken tanınan sıra önceliği konusunda bilgi sahibi oldukları, sağlık giderlerinin karşılanması (%9,1) ve evde sağlık hizmeti verilmesi (%9,1) konularında

kısmen bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Ancak bazı annelerin (%27,3) ise sağlık hakları konusunda hiç bilgilerinin olmadığı da dikkati çekmektedir. Annelerin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

“Sağlık hakları var mı bilemiyorum. Diş hastanesinde eve gelen doktor varmış engelli çocuklar için muayene eden. Ben ondan yararlandım çok da güzel oldu. Araştırsam belki başka bir şeyler daha çıkar. Sorunum dişle ilgiliydi bunu buldum aradım bu hakkımdan da yararlandım. A11.”
“Muayene olurken öncelik hakkı var. A10.”

“Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması”na (2011) göre, engellilerin sağlık hizmetlerine erişim sırasında sorun yaşadıkları konusundaki bildirim oranları da oldukça yüksektir. Veri tabanına kayıtlı olan engelli bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanırken karşılaştıkları sorunlar incelendiğinde; %69,8’i hastane işlemlerini takip etmede başka birine ihtiyaç duyduklarını, %53,3’ü sağlık çalışanları ile yeterli düzeyde iletişim kuramadıklarını, %47,5’i sağlık personelinin engel durumu ve tedavisi hakkında yeterli bilgi veremediğini, %47,4’ü sağlık kuruluşu içinde hareket gücünü yaşadıklarını, %45,6’sı sağlık kuruluşuna giderken ulaşımında engellerin olduğunu belirtmiştir.

Durduran ve Bodur’un (2009) yapmış olduğu “Engellilerin Engellilikleri Dışındaki Sağlık Sorunları: Karşılaştırmalı Bir Çalışma” başlıklı nitel araştırmada engelli çocuğa sahip aileler sağlık hizmet alımında güçlük yaşama sıklığının üç kat daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca ilgisizlik sonucu işlerini halledemediklerini, çocuk muayene olmak istemeyince geri gönderildiklerini, tanı konmadığı için sürekli başka yerlere gönderildiklerini ve sevk sorunu sonucu sağlık kuruluşunda güçlük yaşadıkları gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Ayrıca annelere “Eğitim ve sağlık dışında engelli çocuklara sağlanan haklara örnek verir misiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Bir grup anne (%50) eğitim ve sağlık dışındaki haklarını bilmediklerini, diğer anneler ise sahip oldukları indirimlere (%33,3) ve sosyal yardımlara ilişkin (%16,7) bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Görüşme yapılan annelere “Engelli çocukların sahip olduğu haklardan nasıl haberiniz oldu?” sorusu yöneltilmiş,

Verilen yanıtlarda haklarını daha çok bireysel olarak araştırarak ve yaşantıları yoluyla öğrendiklerini (%26,7) belirttikleri dikkati çekmiştir. Bunun dışında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden, aile eğitim programından, doktordan, çocuk gelişim uzmanından, akademisyenden, çevreden, televizyondan, okul öğretmeninden ve aile üyelerinden öğrendiklerini belirttikleri görülmüştür. Annelerden A8 “Hastalıklarla ve çocuğun gelişimi ile ilgilenmekten haklarımızı hiç araştırmadık. Aklımıza bile gelmedi hiç. Daha sonra haberdar olunca da neden araştırmadık şimdiye kadar diye düşündük. Üstelik etrafımızda kimse de uyarmadı.” cevabını vermiştir.

Annelere, aile bireyleri ve çevrelerindeki kişilerin kendilerine destek olma durumları sorulmuş, yanıtlar incelendiğinde aile bireylerinin annelere destek olduğu (%54,5) ve bu desteğin daha çok eşler tarafından (%47,1) verildiği görülmüştür. Aslan ve Şeker (2011), toplumun engelli kişilerle birlikte ailelerini de yargıladığı, yeri geldiğinde çocuğun engelinden dolayı bazen tüm aileyi ve sıklıkla da anneyi dışladığı ve suçladığını belirtmektedir. Yaptıkları çalışmada engelli çocuk sahibi ailelerin, kendilerine karşı suçlayıcı ve dışlayıcı davranışlar gösterilmesinden ve acıma duygusu ile yaklaşılmasından hoşlanmadıklarına ilişkin görüşleri vurgulanmıştır. Hassall, Rose ve McDnald (2005), aile bilinci, çocuğun karakteristik özelliği ile aile stresi ve aile desteği arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında aile stresi ile aile desteği arasında güçlü bir korelasyon olduğunu belirlemişlerdir.

Görüşme yapılan annelere “Sizce sahip olduğunuz haklardan faydalanmanız yaşantınızda nasıl bir değişiklik yaratıyor?” sorusu yöneltilmiş, annelerin verdikleri yanıtlar kategorize edilmiş ve sonuçlar Şekil 4’te sunulmuştur.

Şekil 4: "Sizce Sahip Olduğunuz Haklardan Faydalanmanız Yaşantınızda Nasıl Bir Değişiklik Yaratıyor?" Sorusuna Verilmiş Olan Yanıtlar

Annelerin verdikleri yanıtlar incelendiğinde sahip oldukları haklardan faydalanmanın yaşantılarında değişiklik yaratmadığını düşünen (%27,3) annelerin yanı sıra yaşamını kolaylaştırdığını (%18,2) ve engel durumunun yükünü hafiflettiğini (%18,2) belirten anneler de bulunmaktadır. Ayrıca maddi sıkıntılarını hafiflettiğini (%9,1), çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabildiğini (%9,1), çocukla daha fazla zaman geçirebildiklerini (%9,1) ve çocuğun sosyalleşmesi konusunda yardımcı olduğunu (%9,1) da ifade etmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Engelli kişiler onur ve değer bakımından diğer insanlarla eşit olmasına rağmen ne yazık ki haklara erişim ve kullanma konusunda en zayıf ve dezavantajlı toplumsal gruplar arasında yer almaktadır. İşitme engelli çocuk annelerinin kendilerinin ve çocuklarının sahip oldukları haklar konusundaki düşüncelerinin ortaya konmasının amaçlandığı bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde; annelerin engelli hakları konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları, faydalandıkları haklara ilişkin kısmi bilgilere sahip oldukları, sahip oldukları haklara ilişkin yeterince araştırmacı ve meraklı olmadıkları ile haklarını daha çok bireysel araştırmalar yoluyla öğrendikleri görülmüştür. Eğitim hakkının "özel eğitim alma hakkı" olarak algılandığı, sağlık hakkının hastanelerde tanınan "sıra önceliği hakkı" şeklinde algılandığı, bu nedenle sağlık haklarının yeterli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Engelli haklarından faydalanmanın yaşantılarını kolaylaştırdığı ve engelden doğan yükü hafiflettiği görüşlerinden yola çıkarak işitme engelli çocuklara tanı konulduğunda ailelere, çocuklarının ve kendilerinin sahip oldukları haklar konusunda bilgi verilmesi önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü çalışmada, işitme engelli çocuğu olan annelerin bilgi sahibi oldukları hakları kullandıkları görülmüştür.

Bu bağlamda rehabilitasyon merkezlerinde engelli haklarına ilişkin bilgilendirmeler yapılmasının, seminer ya da eğitimler verilmesinin, babaların ve diğer aile bireylerin de eğitim programları yoluyla desteklenmesinin, engelli haklarına ilişkin kamu spotları, afiş ve broşürler hazırlanmasının, her kurumun kendi bünyesinde bulunan engelli bireylere ve ailelerine yönelik haklara ilişkin bilgilendirmeler yapmasının önemli olduğu ancak bu çalışmaların uygulanabilirliğinin sağlanmasına da dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ulusal televizyon kanallarında engellilerin görünürlüğünü arttırmak için engelli ve engelli hakları ile ilgili yapılan yayınların artırılmasının etkili olacağı düşünülmektedir. Ayrıca küçük şehirlerdeki hizmetlerin artırılması da engelli haklarına ulaşım açısından önemli olacaktır.

Not: Bu çalışma 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen 8'inci Uluslararası Eğitimde Yeni Yönelimler Kongresinde bildiri olarak da değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akbulut, S., Özgül, H. ve Tezcan, T. (2014). Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 10.05.2017 tarihinde http://www.engelihaklariizleme.org/tr/files/belgeler/ozet_2014.pdf adresinden alınmıştır.

Alsancak, H., Tomruk, H., Çatana, N., Türkekul, A. ve Dolamaç, N. (2013). *Engelli hakları başucu kitapçığı*. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı.

Aral, N. ve Gürsoy, F. (2007). *Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş*. İstanbul: Morpa Yayınları.

Aral, N., Bütün Ayhan, A. & Aydoğan, Y. (2006). A study on anxiety levels of mothers with mentally retarded children. Giannakaki, M. S., Papanikos, G. T., Pozios, Y. & Richards, J. K. (Ed.), *Research on Education* (pp. 25-35). Athens: Athens Institute for Education and Research.

Aslan, M. ve Şeker, S. (2011). Engellilere Yönelik Toplumsal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği). *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, ss.449-465. İstanbul: Petrol İş Yayınları.

Ataman, A. (2013). *Özel eğitimin temelleri*. Bulunduğu eser: Cavkaytar, A. (Ed.) Özel eğitim (ss. 1-19). Ankara: Vize Yayıncılık.

Aybay, R. (2006). Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi. 09.05.2017 tarihinde <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/iheb.pdf> adresinden alınmıştır.

Bahar, A., Bahar, G., Savaş, H. A. ve Parlar, S. (2009). Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11); 97-112.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2011). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Childhood Hearing Loss: Strategies For Prevention And Care (2016). World Health Organization. 09.05.2017 tarihinde http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/204632/1/9789241510325_eng.pdf adresinden alınmıştır.

Chunfeng, Y., Zhenjie, W., Jiamin, G., Ping H., Chao G., Gong C. & Xiaoying Z. (2017). Prevalence and social risk factors for hearing impairment in Chinese children - A National Survey. *Journal Environ Res Public Health*, 14(1): 88.

Çınarlı, S. (2008). Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde engelli hakları. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Dışlanmadan Eşitliğe: Engelli Bireylerin Haklarını Hayata Geçirmek. (2012). Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

Durduran, Y. ve Bodur, S. (2009). Engellilerin engellilikleri dışındaki sağlık sorunları: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuk Tıp Derg*, 25(2); 69-77.

Dünya Sağlık Örgütü Yönetici Özeti, (2011). 09.05.2017 tarihinde <http://eyh.aile.gov.tr/data/5480490c369dc57170df34bd/Dunya%20Engellilik%20Raporu%20Yonetic%20Ozeti.pdf> adresinden alınmıştır.

e-Devlette Engel Yok (2015). 10.05.2017 tarihinde <https://www.turkiye.gov.tr/e-devlette-engel-yok> adresinden alınmıştır.

Ekiz, D. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Eliçin, Ö. (2012). Yasal haklarımızı biliyor muyuz? Bulunduğu Eser: Cavkaytar, A. (Ed.) Özel Eğitimde Uygulamalı Aile Eğitimi. (ss.133-152). Ankara: Vize Yayıncılık.

Engelli Hakları İnceleme Raporu (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Toplantısı. 14.05.2017 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2013/raporlar/engelli_haklari_inceleme_raporu.pdf adresinden alınmıştır.

Engelli Hakları (2017). 10.05.2017 tarihinde <http://alo183.aile.gov.tr/mevzuat-bilgi-portali/engelli-haklari> adresinden alınmıştır.

Engelliler Entegre Yüksekokulu (2017). 10.05.2017 tarihinde <https://www.anadolu.edu.tr/akademik/yuksekokullar/295/engelliler-entegre-yuksekokulu/genel-bilgi> adresinden alınmıştır.

Engellilerin Haklarına ilişkin Sözleşme'nin İzlenmesi (2010). İnsan Hakları Gözlemcileri için Kılavuz, Mesleki Eğitim Serisi No. 17, 12.05.2017 tarihinde http://www.un.org.tr/humanrights/vm/engellilerin_haklarina_iliskin_sozlesmenin_izlenmesi.pdf adresinden alınmıştır.

Ertürk, K. L., Şimşek, A., Songur, A. D. ve Şengül, G. (2014). Türkiye'de engelli farkındalığı ve engelli bireylerin adalete web erişilebilirlikleri üzerine bir değerlendirme. *Bilgi Dünyası*, 15(2), 375-395.

Fazıl, Q., Bywaters, P., Ali, Z., Wallace, L. & Singh, G. (2002). Disadvantage and discrimination compounded: The experience of Pakistani and Bangladeshi parents of disabled children in the UK. *Disability & Society*, 17(3); 237-250.

Gargiulo, R. M. (1985). Working with parents of exceptional children: a guide for professionals. Boston: Houghton Mifflin Company.

GBD 2015 Disease and Injury Incidence and Prevalence Collaborations. (2015). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 310 diseases and injuries, 1990–2015: A systematic analysis for the global burden of disease study 2015. *Lancet* 2016, 388, 1545–1602. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27733282>.

Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları. <http://www.anayasa.gen.tr/temelhakvehurriyetler.htm> Erişim tarihi: 14.05.2017

Hassall, R., Rose, J. and McDonald, J. (2005) Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: The effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 405-418.

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (2017). 13.05.2017 tarihinde https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html adresinden alınmıştır.

Kara, B. (2016). Sosyolojik bakış açısıyla, engellilerin toplumdaki yeri. *II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 5-6 Mayıs 2016, Nizip.

Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAFPrev Med Bull*, 8(4); 315-322.

Kim, H.W., Greenberg, J.S., Seltzer, M. M. & Kraus, M.W. (2003). The role of coping in maintaining the psychological well-being of mothers of adults with intellectual disability and mental illness. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4/5); 313-327.

Küçükali, A. (2015). Engellilere uygulanan sosyal yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Güz, 35, 100-115.

Küçüktığı, M. S. (2012). Konya'da Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması Projesi. Konya.

Milletlerarası Sözleşme (2009). 05.05.2017 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> adresinden alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, (2017). 15.05.2017 tarihinde <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/66.html> adresinden alınmıştır.

Nüfus ve Konut Araştırması, (2011). 15.05.2017 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=276 adresinden alınmıştır.

Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, H.İ., Akın, R., ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2); 156-164.

Özürülüler Kanunu ve İlgili Mevzuat (2010). Ankara: T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Yayın No:43.

Özürülülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması (2011). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Padeliadu, S. (1998). Time demands and experienced stress in greek mothers of children with down's syndrome. *Journal Of Intellectual Disability Research*, 42(2); 144-153.

Sarıkaya, E., ve Uzuner, Y. (2013). İşitme engelli çocukların okuma yazma öğrenmelerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 1(1), 31-61.

Sen, E. and Yurtsever, S. (2007). Difficulties experienced by families with disabled children. *JSPN*, 12(4); 238-252.

Sönmez; Ö. F., Karatekin, K. ve Merey, Z. (2013). Ulusal televizyon kanallarında engelli hakları. *International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 8(8), 2073-2095.

Türk İşaret Dili Sözlüğü (2017). 10.05.2017 tarihinde http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=264 adresinden alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). 06.05.2017 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf adresinden alınmıştır.

World Report On Disability (2011). WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. 09.05.2017 tarihinde http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf adresinden alınmıştır.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2010). Nitel araştırmalarda niteliği artırma. *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.

5378 sayılı Kanun (2005). Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. 09.05.2017 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20050701.pdf> adresinden alınmıştır.